

РОЗДІЛ 3 МЕТОДИКА

УДК 811.16+378

DOI <https://doi.org/10.32782/philspu/2025.11.23>

ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНСЬКА МОВА В ОСВІТНІЙ ТРАЄКТОРІЇ СТУДЕНТІВ-БОГОСЛОВІВ

Артеменко Галина Степанівна,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри історії та культури української мови

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ORCID ID: 0000-0002-3303-6814

У статті розглянуто місце та роль навчальної дисципліни «Церковнослов'янська мова» в освітній траєкторії студентів-богословів бакалаврського рівня вищої освіти. Наголошено, що для формування компетентного фахівця у сфері богослов'я необхідна ґрунтовна філологічна підготовка, яка охоплює опанування кількох мов – української, грецької, латинської та церковнослов'янської. Саме церковнослов'янська мова має особливе значення, адже історично була мовою української церкви і її досі використовують у богослужбовій практиці, що зумовлює її вагоме місце у виформуванні духовних і культурних орієнтирів майбутніх священнослужителів.

У дослідженні проаналізовано чинний стандарт вищої освіти зі спеціальності «Богослов'я» (бакалаврський рівень вищої освіти), навчально-методичні матеріали та сучасні підручники. Обґрунтовано, що вивчення церковнослов'янської мови забезпечує набуття студентами ключових загальних і фахових компетентностей, пов'язаних із вмінням аналізувати тексти Святого Письма, розуміти історико-культурний контекст їх створення, здійснювати порівняння різних богословських традицій і перекладів, а також вести діалог у поліконфесійному та суспільно-політичному середовищі.

Важливим аспектом становлення фахівця з богослов'я є формування навичок фонетичного, морфологічного, синтаксичного аналізу давніх текстів, вміння відрізняти старослов'янські й церковнослов'янські тексти, коментувати їхні особливості. Значну увагу приділено практичному використанню церковнослов'янських текстів, зокрема у богослужбовій діяльності, а також розвитку вмінь читати й перекладати тексти з урахуванням української редакції, що сприяє збереженню національної церковної традиції.

Дисципліна «Церковнослов'янська мова» має тісний зв'язок з іншими освітніми компонентами – «Українська мова за професійним спрямуванням», «Давньогрецька мова», «Латинська мова», «Історія церкви», «Богослужбова практика». Це дає змогу інтегровано формувати у майбутніх богословів комплекс знань і навичок для професійної та просвітницької діяльності.

Ключові слова: церковнослов'янська мова, богослов'я, освітня траєкторія, мовна підготовка, компетентності, український варіант церковнослов'янської мови.

Artemenko Halyna. Church Slavonic Language in the educational trajectory of theology students

The article explores the place and significance of the academic discipline «Church Slavonic Language» within the educational trajectory of undergraduate theology students. It argues that the training of a competent specialist in the field of theology requires a solid philological foundation, encompassing mastery of several languages – Ukrainian, Greek, Latin, and Church Slavonic. The latter is of particular importance, as it historically functioned as the language of the Ukrainian Church and continues to be employed in liturgical practice, thereby securing its essential role in shaping the spiritual and cultural orientation of future clergy.

The research examines the current higher education standard for the specialty «Theology» (bachelor's level), alongside educational and methodological resources as well as contemporary textbooks. The findings demonstrate that the study of Church Slavonic equips students with key general and professional competences, including the ability to analyze biblical texts, to comprehend the historical and cultural context of their production, to compare diverse theological traditions and translations, and to engage in dialogue within multiconfessional and socio-political settings.

A crucial aspect of the discipline is the development of students' linguistic-analytical skills (phonetic, morphological, and syntactic) in working with ancient texts, their capacity to differentiate between Old Church Slavonic and Church Slavonic texts, and to comment on their distinctive features. Significant emphasis is placed on the practical application of Church Slavonic texts, particularly within liturgical practice, as well as on the cultivation of reading and translation skills in accordance with the Ukrainian recension, which contributes to the preservation of the national ecclesiastical tradition.

The discipline «Church Slavonic Language» is closely integrated with other curricular components – «Ukrainian Language for Professional Purposes», «Ancient Greek», «Latin», «Church History» and «Liturgical Practice». Such interconnection enables the comprehensive formation of a body of knowledge and skills necessary for the professional and educational activity of future theologians.

Key words: Church Slavonic language, theology, educational trajectory, language training, competences, Ukrainian recension of Church Slavonic.

Вступ. Зазвичай освітні програми за спеціальністю «Богослов'я» передбачають усебічну філологічну підготовку здобувачів вищої освіти, зокрема, вивчення української, церковнослов'янської, грецької та латинської мов. Мовна підготовка надзвичайно важлива для майбутніх фахівців у сфері богослов'я, які повинні не лише читати, знати, трактувати священні книги різними мовами, а й розуміти історичні, культурні, політичні особливості функціонування церкви в Україні; уміти правильно й аргументовано висловити думку щодо різноманітних дискусійних мовно-релігійних питань, впливати на патріотичне та морально-духовне виховання майбутніх поколінь.

Мета статті – проаналізувати місце та роль освітньої компоненти «Церковнослов'янська мова» в освітній траєкторії здобувачів бакалаврського рівня вищої освіти за освітньою програмою «Богослов'я», обґрунтувавши необхідність вивчення цієї навчальної дисципліни в закладах вищої освіти.

Лінгвістичні особливості церковнослов'янської мови досліджували Галина Наєнко, Василь Німчук, Тетяна Новікова, Юрій Оснічук, Наталія Пуряєва, Марія Скаб та багато інших українських мовознавців. Роль історико-філологічних дисциплін в освітніх програмах студентів-філософів проаналізувала Інна Царалунга [1]. Автором першого цілісного підручника з церковнослов'янської мови українського варіанту (і для філологів, і для теологів) є Марія Скаб; саме цей підручник використовуємо для викладання навчальної дисципліни «Церковнослов'янська мова».

Матеріали та методи. Для аналізу місця й ролі церковнослов'янської мови в освітній траєкторії студентів-богословів у статті використано чинний стандарт вищої освіти зі спеціальності «Богослов'я» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, затверджений наказом МОН України № 1483 від 30.12.2021 р.; навчально-методичний посібник та найбільш повний і ґрунтовний підручник з церковнослов'янської мови М. Скаб «Церковнослов'янська мова української редакції» (Чернівці, 2020).

Результати дослідження. Згідно з чинним стандартом «Богослов'я» бакалаврського рівня вищої освіти об'єктом вивчення є:

1. Святе Письмо та інші священні книги в контексті традиції їх формування, текстуального відтворення, перекладу та богословських інтерпретацій;

2. Богословська думка в її історичному розвитку й сучасному стані в теоретичній, систематичній та практичній площинах;

3. Віровчення та духовно-моральні засади, на яких ґрунтується приватна та публічна діяльність людини [2, с. 5].

Вивчати священні книги без знання давніх мов, якими ці книги були написані, неможливо, оскільки мова рукописів важлива не лише для вміння прочитати оригінальні давні тексти, а й для розуміння культурно-історичного контексту їх створення. Історично церковнослов'янська мова в Україні тривалий час була мовою церкви, не зникла вона й сьогодні. Студент-богослов упродовж

навчання повинен здобути навички не лише читання та тлумачення церковних священних текстів, а й уміння провадити публічну просвітницьку, наставницьку діяльність серед людей будь-якого культурного середовища, соціального статусу, моральних переконань.

Навчальна дисципліна «Церковнослов'янська мова» забезпечує здобуття таких загальних та фахових компетентностей, зафіксованих стандартом бакалаврського рівня вищої освіти «Богослов'я»:

1. «ЗК 02. Здатність зберігати та примножувати духовні, моральні, культурні, освітні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя» [2, с. 6].

Першу частину цієї загальної компетентності неможливо втілити без розуміння, що таке церковнослов'янська мова, звідки вона походить та яка її культурно-історична роль у формуванні української церкви. Не випадково у структурі навчальної дисципліни «Церковнослов'янська мова» запропоновано значну кількість годин на вивчення суспільно-історичних умов функціонування церковнослов'янської мови та її вплив на розвиток не лише українських, а й інших слов'янських церковних традицій.

2. «СК 01. Здатність здійснювати аналіз текстів Святого Письма, священних текстів та богословської літератури із застосуванням методів богослов'я та інших наук» [2, с. 7].

Робота з текстом передбачає не лише богословський, а й філологічний аналіз. Під час майбутньої роботи за фахом здобувач вищої освіти за освітньою програмою «Богослов'я» повинен розуміти й уміти пояснити, книгу і текст якого періоду та походження він використовує, адже часто у храмах зберігають і передають із покоління в покоління дуже давні видання.

У програмі освітньої компоненти «Церковнослов'янська мова» передбачено вивчення історії становлення церковнослов'янської мови. Спочатку студенти-богослови повинні опанувати азбуку та основи формування фонетичної системи старослов'янської мови, зрозуміти відмінність між різними редакціями (ізводами) старослов'янської мови та між старослов'янською і церковнослов'янською мовами, а вже потім переходити до вивчення азбуки, фонетики, морфології та синтаксису власне церковнослов'янської мови. Така послідовність тем забезпечує розуміння історії розвитку мови та вміння читати, розуміти й розрізняти тексти старослов'янської і церковнослов'янської мов, коментувати їхні особливості.

3. «СК 02. Здатність визначати взаємодії та взаємозв'язки між богословськими традиціями, оцінювати суспільну і культурну роль богослов'я в історичному та сучасному контекстах. СК 03. Здатність аналізувати й характеризувати усталені та нові богословські традиції, богослужбові та релігійноправові практики» [2, с. 7].

Історично церква була осередком формування духовного, культурного, освітнього, політичного середовища. Слов'янська писемність теж була створена для потреб церкви та довгий час розвивалася саме в церковній сфері. Тому богословські традиції нерозривно пов'язані з традиціями писемності. Сучасна Православна Церква України здебільшого послуговується сучасною українською мовою, однак залишає елементи церковнослов'янської. Натомість Українська Православна Церква проросійського підпорядкування зберігає церковнослов'янську мову, активно публікує релігійну літературу саме церковнослов'янською мовою. Однією із ключових компетентностей фахівця-богослова є здатність пояснити причини цих різних підходів до використання богослужбових текстів. Саме тому під час вивчення церковнослов'янської мови студенти вивчають праці українських мовознавців про український варіант церковнослов'янської мови та мають змогу порівнювати різні українські варіанти перекладу того самого церковнослов'янського тексту.

4. «СК 04. Здатність осмислювати актуальні проблеми в галузі богослов'я та визначати шляхи їх розв'язання. СК 06. Здатність розпочинати і проводити діалог із виразниками різних богословських традицій та представниками суспільства» [2, с. 7].

У сучасному українському інформаційному середовищі діалог між представниками різних конфесій часто набуває гострого політичного забарвлення. В умовах активізації антиукраїнської пропаганди (у тому числі й за посередництвом мережі церков, які юридично чи фактично підпорядковані країні-агресору) однією з найактуальніших проблем є самотність української церкви та культурної спадщини, яка з нею пов'язана. Освітня компонента «Церковнослов'янська мова» покликана забезпечити майбутньому фахівцеві з богослов'я здатність аргументувати власну думку щодо походження та самотності української церкви, церковнослов'янської мови, писемної традиції.

Вивчення церковнослов'янської мови сприяє реалізації результатів навчання, зазначених у стандарті бакалаврського рівня вищої освіти «Богослов'я»:

1. «РН7. Аналізувати історію виникнення, основні етапи формування, структуру та принципи тлумачення Святого Письма та інших священних текстів в історичному, соціальному, філологічному, канонічному і культурному контекстах» [2, с. 8].

Опанувавши теми «Фонетика церковнослов'янської мови», «Морфологія церковнослов'янської мови», «Синтаксис церковнослов'янської мови», студент здобуває навички лінгвістичного аналізу давніх текстів. Підсумком вивчення фонетичної системи церковнослов'янської мови та основних фонетичних процесів, що відбулися у старослов'янській мові, є здійснення фонетичного аналізу слова з урахуванням історичних фонетичних процесів. Вивчення морфології церковнослов'янської мови передбачає простеження розвитку граматичних особливостей окремих частин мови та завершується формуванням навичок здійснення морфологічного аналізу слів у реченні. Розгляд синтак-

сичних конструкцій старослов'янської мови з огляду на синтаксис церковнослов'янської та сучасної української мов завершується вмінням виконувати синтаксичний аналіз речення.

Така структура освітньої компоненти дає змогу констатувати, що здобувач вищої освіти за ОП «Богослов'я» після вивчення дисципліни «Церковнослов'янська мова» володіє навичками аналізу церковнослов'янського тексту, вміє відрізнити церковнослов'янський текст від старослов'янського, прокоментувати його лінгвістичні особливості.

2. «РН8. Розуміти взаємозв'язки богословських традицій та їхню роль в історичному і сучасному контексті» [2, с. 8].

Теми про становлення церковнослов'янської мови, написання старослов'янських та церковнослов'янських пам'яток забезпечують розуміння історико-культурного середовища, у якому формувалися та розвивалися церковні традиції слов'ян загалом й українців зокрема, що дає змогу студенту-богослову фахово оцінювати й коментувати культурний та політичний аспекти взаємодії різних церков на території сучасної України. Наприклад, запропонована в підручнику М. Скаб «Церковнослов'янська мова української редакції» тема «Церковнослов'янська мова української редакції, її становлення» [3, с. 91–119] містить детальну інформацію не лише про розвиток різних національних варіантів церковнослов'янської мови, а й про вплив українського варіанту церковнослов'янської мови на формування російського і на російську церкву загалом. На сторінках підручника наведено чимало фактів і доказів, які будуть необхідні фахівцеві-богослову під час публічних виступів, дискусій, просвітницьких бесід про історичні або сучасні взаємозв'язки української та російської церков, мов, націй.

РН9. «Розуміти специфіку усталених та нових богослужбових (літургійних), духовних (молитовних) та релігійно-правових практик богословських традицій» [2, с. 8].

Розвиток навичок звершення молитовних та богослужбових практик церковнослов'янською мовою забезпечено через вивчення напам'ять церковнослов'янських молитов, псалмів, уривків релігійних текстів [4, с. 34–35; с. 112–120].

Під час вивчення теми «Лексика» здобувачі вищої освіти вчаться використовувати перекладні та етимологічні словники, вивчають найбільш поширену церковнослов'янську лексику Псалтиря, вчаться порівнювати різні значення однакових чи співзвучних слів церковнослов'янської та української мов. У темі «Основні труднощі перекладу церковнослов'янського тексту на українську мову» передбачено порівняння різних перекладів молитов із подальшим фонетичними, лексичними, граматичними коментарями [напр., 5; 2, с. 146–148].

3. «РН10. Аналізувати першоджерела та наукові праці, визначальні для оформлення богословських традицій» [2, с. 8].

Освітня компонента «Церковнослов'янська мова» передбачає вивчення азбуки «Кирилиця», ознайом-

лення з азбукою «Глаголиця», аналіз графічних особливостей, походження, звукових та цифрових значень цих букв; розгляд системи надрядкових позначень у старослов'янській та церковнослов'янській мовах. Спочатку студенти вчать читати старослов'янський текст, розуміти основні фонетичні зміни й закономірності, засвоюють інформацію про наявність різних редакцій старослов'янської мови та різних варіантів церковнослов'янської мови, а потім переходять до читання церковнослов'янського тексту.

Для кращого засвоєння правил читання варто komponувати робочу програму освітньої компоненти так, щоб читання текстів відбувалося на кожному занятті, а не лише під час вивчення азбуки й фонетики церковнослов'янської мови. Постійна робота з церковнослов'янськими текстами дасть змогу здобувачам освіти вільно читати, розуміти й перекладати текст.

На вдосконалення навичок читання позитивно впливає запропоноване студентам завдання з домашнього читання богослужбових текстів церковнослов'янською мовою: необхідно обрати уривок тексту визначеного обсягу, переписати, навчитися читати, перекладати, коментувати основні фонетичні особливості.

4. «РН15. Вміти звершувати та/або співзвершувати богослужіння, таїнства, молитви, обряди (відповідно до конфесійних особливостей), провадити професійну позабогослужбову діяльність» [2, с. 8].

Після вивчення азбуки «Кирилиця» здобувач вищої освіти здатний читати давні пам'ятки старослов'янської та церковнослов'янської мови, досліджувати першоджерела, послуговуватися церковнослов'янськими текстами у своїй богослужбовій практиці. Однак чи не найважливішим аспектом підготовки українського фахівця-богослова є акцент на українській вимові церковнослов'янського тексту. Саме тому вважаємо за необхідне детально розглядати та засвоювати правила читання церковнослов'янського тексту українського варіанту Івана Огієнка [3, с. 135–143]. Розвиток навичок звершення богослужінь частково відбувається під час вивчення напам'ять та виголошення текстів молитов церковнослов'янською мовою.

У сучасному українському суспільстві богословам часто доводиться пояснювати прихожанам церкви, а за потреби й засобам масової інформації, представникам влади тощо, причини формування різних культурних традицій та політичних підтекстів у діяльності окремих церков на території України, саме тому фахова діяльність фахівців у сфері богослов'я неможлива без якісної історико-філологічної підготовки.

У структурно-логічній схемі підготовки здобувача бакалаврського рівня вищої освіти за освітньою програмою «Богослов'я» освітня компонента «Церковнослов'янська мова» пов'язана з компонентами «Українська мова за професійним спрямуванням», «Давньогрецька мова», «Латинська мова», «Історія церкви», «Богослужбова практика» тощо.

Висновки. Церковнослов'янська мова відіграє важливу роль в освітній траєкторії студентів-богословів, оскільки є ключем до розуміння процесів становлення християнських традицій та богослужбових текстів в Україні. Дисципліна забезпечує філологічну основу професійних компетентностей фахівців з богослов'я, поєднуючи мовні знання з теологічними. Вивчення церковнослов'янської мови сприяє розвитку навичок критичного аналізу текстів, уміння працювати з давніми пам'ятками старослов'янської та церковнослов'янської мов. Уважаємо, що навчальна дисципліна «Церковнослов'янська мова» в освітніх програмах «Богослов'я» бакалаврського рівня вищої освіти повинна входити до переліку обов'язкових освітніх компонент, оскільки вона забезпечує досягнення ключових результатів навчання, визначених стандартом вищої освіти.

Перспективу дослідження вбачаємо в аналізі функціонування дисциплін історико-філологічного спрямування в освітніх програмах та навчальних планах студентів нефілологічних спеціальностей: здобувачам освіти яких освітніх програм пропонують їх для засвоєння; які компетентності та результати навчання стандартів вищої освіти вони забезпечують. Таке дослідження, на нашу думку, продемонструє місце та роль історико-філологічних дисциплін у цілісній системі вищої освіти України.

Література:

1. Царалунга І.Б. (2022, Липень 28). Місце історико-мовних дисциплін в освітньо-професійній програмі філолога-україніста. *Освіта збереже Україну : матеріали I Всеукраїнських ПрокOPENKIVSKYKH чИтань*. Харків, Україна, 2022. С. 359–365.
2. Стандарт вищої освіти зі спец. 041 Богослов'я галузі знань 04 Богослов'я для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти : затв. Наказом Міністерства освіти і науки України № 1483 від 30.12.2021. Київ, 2021. 14 с. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/12/30/041-Bohoslovyya.bakalavr.30.12.21.pdf>
3. Скаб М. В. Церковнослов'янська мова української редакції. Чернівці : Технодрук, 2020. 644 с.
4. Скаб М. В., Артеменко Г. С. Церковнослов'янська мова: навчально-методичний посібник для студентів-теологів. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т ім. Юрія Федьковича, 2022. 120 с.
5. Німчук В., Пуряєва Н. Український «Отче наш»: хрестоматія перекладів. К. : Грані-Т, 2013. 228 с.

References:

1. Tsaralunha I.B. (2022). *Mistse istoryko-movnykh dystsyplin v osvithno-profesiinii prohrami filoloha-ukrainista [Historical-Linguistic Disciplines in the Educational and Professional Training of Ukrainian Philologist]*. *Osvita zberezhe Ukrainu: materialy I Vseukrainskykh Prokopenkivskykh chytan*. Kharkiv, Ukraina, 2022. P. 359–365 [in Ukrainian].

2. N.a. (n.d.). *Standart vyshchoi osvity zi spets. 041 Bohoslovია haluzi znan 04 Bohoslovია dlia pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity* [Higher Education Standard in Theology (Specialty 041, Field of Knowledge 04), Bachelor's Level]. zatv. Nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy № 1483 vid 30.12.2021. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/12/30/041-Bohoslovya.bakalavr.30.12.21.pdf> [in Ukrainian].
3. Skab, M.V. (2020). *Tserkovnoslovianska mova ukrainskoi redaktsii*. [Ukrainian Recension of the Church Slavonic Language]. Chernivtsi: Tekhnodruk, 2020. 644 p. [in Ukrainian].
4. Skab, M.V., Artemenko, H.S. (2022). *Tserkovnoslovianska mova: navchalno-metodychnyi posibnyk dlia studentiv-teolohiv* [Church Slavonic Language: A Teaching and Methodological Guide for Theology Student]. Chernivtsi: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, 2022. 120 p. [in Ukrainian].
5. Nimchuk, V., Puriiaeva, N. (2013). *Ukrainskyi «Otche nash»: Khrestomatiia perekladiv* [The Ukrainian «Our Father»: A Reader of Translation]. K. : Hrani-T, 2013. 228 p. [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.08.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.09.2025

Дата публікації: 03.11.2025